

Верховний
Суд

«Необґрунтовані активи: судова практика»

Петров Євген Вікторович
Суддя КЦС ВС

VI Судовий форум
Асоціації адвокатів України,
15 березня 2024 року

Питання стягнення, конфіскації незаконно отриманого майна (доходів, активів) були предметом розгляду Європейського суду з прав людини у справах:

- «Гогітідзе та інші проти Грузії»
- «Батлер проти Сполученого Королівства»
- «Силицькієне проти Литви»
- «Раймондо проти Італії»
- «Аркурі та інші проти Італії»
- «Морабіто та інші проти Італії»
- «Ріела та інші проти Італії»
- «Сан проти Росії»
- «С. М. проти Франції»
- «Ейр Канада проти Сполученого Королівства»
- «Філліпс проти Сполученого Королівства»
- «Уелч проти Сполученого Королівства»
- «Ван Офферен проти Нідерландів»
- «Саккочча проти Австрії»
- «Денисова і Моїсеєва проти Росії»
- «Фонд Дасса та інші проти Ліхтенштейну»
- «Грейсон і Барнхем проти Сполученого Королівства»
- «Агосі проти Сполученого Королівства»
- «Перре проти Італії»
- «Йілдїрим проти Італії»
- «Руммі проти Естонії»
- «Вейтс проти Естонії»
- «Йокела проти Фінляндії»
- «Хэндисайд проти Сполученого Королівства»

Українська модель конфіскації in rem отримала своє вираження в конструкції «необґрунтовані активи»

Запроваджено інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави Законом України від 31.10.2019 № 263-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів». Закон набрав чинності 28.11.2019

В законодавстві все частіше використовується термін «активи» - цивільному, податковому, господарському, антимонопольному, корпоративному, фінансовому.

Загальні підходи в регулюванні активів:

- з одного боку активи і є об'єктом, а з іншого лише посвідчують об'єкт
- з одного боку активи вибирають в себе все майно, в тому числі цінні папери та грошові кошти, а з іншого існують паралельно;
- з одного боку, законодавець розмежовує поняття майнових та нематеріальних активів, а з іншого об'єднує їх.

«Активи» для цілей глави 12 ЦПК України означає грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування.

В світовій практиці сформулювалося два основні різновиди конфіскації:

1) проти особи (особиста конфіскація, *in personam*) – застосування в кримінальному судочинстві

2) проти речі (речова конфіскація, *in rem*) – застосування в цивільному судочинстві.

В рішенні ЄСПЛ від 12.08.2015 у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» зазначив, що *in rem*, спрямована на повернення майна, набутого незаконним шляхом або походження якого неможливо пояснити і яке належить державним посадовим особам та їхньому близькому оточенню.

3) стандартами доказування: для конфіскації *in personam* – має застосовуватися кримінально-правовий стандарт «поза розумним сумнівом»;

для конфіскації *in rem* – використовується стандарт «баланс ймовірностей».

Наприклад, - у справі «Walsh v. Director of the Assets Recovery Agency» заявник наполягав на необхідності застосування більш жорсткого критерію доказування. Застосувавши трискладовий тест Engel, суд дійшов висновку, що такі справи є цивільними за своєю природою. Тому застосування більш суворого стандарту доведення, який застосовується в кримінальних провадженнях, не є обов'язковим

Приклад застосування стандарту доказування: рішення від 10.12.2010 у справі «Трепашкін проти Росії», Суд вирішив використати простіший стандарт доказування з причин, які повсюдно виникатимуть у справах з визнання необґрунтованими активів – небажання однієї зі сторін надавати докази, які є важливими для винесення рішення.

За загальним правилом, ЄСПЛ не визнає цивільну конфіскацію активів поза кримінальним провадженням порушенням права власності, якщо держава дотримується принципів законності, легітимності та пропорційності і на практиці забезпечує процесуальні права власників активів

Нетиповий правовий режим конструкції «необґрунтовані активи»:

- Суттєві особливості правового регулювання - а) матеріально-правове регулювання необґрунтованих активів у більшій мірі здійснюється на рівні процесуального закону, а не ЦК України; б) сам правовий інструментарій повністю неузгоджений із ЦК України, що містить тільки фрагментарне регулювання певних аспектів позовної давності, кваліфікацію рішення про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як спростування правомірності набуття права власності та підстави припинення цього права.
- Конструкція недійсності правочину не застосовується – не працює презумпція правомірності правочину (головний принцип: встановлення тягаря доведення обставин незаконності, недійсності або нікчемності, особою, яка заявляє такі вимоги в позовному провадженні). Головним принципом є - спростування презумпції правомірності набуття права власності (ч.2 ст. 328 ЦК України).
- Суб'єктами до яких може бути пред'явлено позов є публічні особи та «пов'язані» з ними особи (ч. 4 ст. 290 ЦПК України, пункт 1 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції»). Іншими словами *in rem* є свого роду додатковим обмеженням для публічних осіб.
- Позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави подається прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 1 ст. 290 ЦПК України)
- Позовна давність до вимог про визнання необґрунтованими активів тривалістю ЧОТИРИ роки (ч. 5 ст. 258 ЦК України). Перебіг позовної давності починається від дня набуття оспорюваних активів відповідачем. (ч.7 ст. 261 ЦК України)

Позов пред'являється щодо - активів набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, *у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб*, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 3685 Кримінального кодексу України;

2) активів, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, *у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб*, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за статтею 3685 Кримінального кодексу України, предметом злочину в якому були ці активи, закрите на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 КПК України і відповідне рішення набуло статусу остаточного;

3) доходів, отриманих від зазначених вище активів (ч. 2 ст. 290 ЦПК України).

Зв'язок активів з відповідачем може бути прямим та опосередкованим (особа є фактичним контролером цих активів, – або вона дала «доручення» третій особі набути актив, або вона може вчиняти щодо активів дії, тотожні праву розпорядження). Термін «за дорученням», використаний у п. 2 ч. 8 ст. 290 ЦПК України, відмінний від визначених цивільним законодавством відносин довірителя і повіреного.

Аналіз судової практики дозволяє навести *невичерпний* перелік обставин, що можуть свідчити про неформалізований контроль за майном з боку публічної особи:

- (1) користування активом, у тому числі без оформлення правових відносин між власником та суб'єктом декларування;
- (2) систематичність, тривалість, спосіб, обсяг та зміст користування активом суб'єктом декларування (водночас таке користування не обов'язково має бути постійним або безперервним);
- (3) наявність між власником та суб'єктом декларування родинних, дружніх або інших зв'язків, відносин підпорядкування тощо;
- 4) набуття активу номінальним власником на підставі правочину, до якого залучена повірена особа, що діє формально за дорученням від первісного власника та одночасно пов'язана із суб'єктом декларування, в інтересах якої набувається актив;
- (5) фінансова неспроможність третьої особи самостійно набути актив у власність;
- (6) створення суб'єктом декларування умов для набуття активів третьою особою;
- (7) здійснення суб'єктом декларування та/або власником за його дорученням витрат, пов'язаних з утриманням активу;
- (8) здійснення суб'єктом декларування та/або власником за його дорученням правочинів, пов'язаних з ефективним використанням активу;

- (9) поліпшення властивостей активу або підлаштування умов його використання під власні потреби;
- (10) можливість суб'єкта декларування визначати користування активом іншими особами (наприклад, членами своєї сім'ї);
- (11) можливість суб'єкта декларування відмовитися від активу;
- (12) можливість суб'єкта декларування впливати на долю активу, зокрема шляхом надання відповідного доручення власнику

Ціннісний підхід (value based) до конфіскації – тобто закріплена можливість конфіскувати майно, еквівалентне вартості незаконно здобутих активів, адже інакше втрата активу (в тому числі з причин, які залежать від власника) мала б наслідком неможливість конфіскації нічого іншого. Водночас ч. 3 ст. 292 ЦПК встановлено, що у разі неможливості звернення стягнення на активи, визнані необґрунтованими, саме на відповідача покладається обов'язок сплатити вартість таких активів або стягнення звертається на інші активи відповідача, які відповідають вартості необґрунтованих активів. У разі доведення, що реальним власником активу є посадовець, розширена конфіскація передовсім має поширюватись саме на його активи, а не активи третіх осіб.

Законом не встановлено випадків *виникнення солідарного зобов'язання для стягнення необґрунтованих активів* у дохід держави чи вартості таких активів (Постанова Верховного Суду від 4 жовтня 2023 року у справі № 991/2396/22 (провадження № 61-8529св23))

Верховний
Суд

Дякую за увагу!

Петров Є.В., суддя КЦС ВС, д.ю.н., професор
Верховний Суд, вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043,
<http://supreme.court.gov.ua>,
petrov.e@supreme.court.gov.ua
www.facebook.com/petroff_xp